

Spis treści

Zapraszamy do Szydłowa	9
Część I - BADANIA NAUKOWE	15
<i>Cezary Jastrzębski</i> Fizjografia Gminy Szydłów	17
<i>Andrzej Buko</i> Archeologia w badaniach wczesnośredniowiecznej Małopolski.....	29
<i>Henryk Samsonowicz</i> Początki samorządowego Szydłowa	45
<i>Feliks Kiryk</i> Szydłów w późnym średniowieczu.....	53
<i>Wojciech Majkowski</i> Starostwo i starostowie szydłowski w XVI-XVIII stuleciu	73
<i>Marek Maciągowski</i> Społeczność żydowska w Szydłowie.....	95
<i>Cezary Jastrzębski</i> Szydłów w dobie rozbiorowej	113
<i>Adam Massalski</i> Dzieje polskiego szkolnictwa elementarnego w Szydłowie w XIX wieku	123
<i>Władysław Strojny</i> Plan regulacyjny miasta narodowego Szydłów z 1823 roku	149
<i>Kamila Pytowska</i> Książd Michał Hieronim Juszyński	155
<i>ks. Ryszard Piwowarczyk, Kamila Pytowska</i> Parafia Szydłów w latach 1945-2011	165

<i>Ks. Jerzy Sobczyk</i> Parafia Kotuszów	191
<i>Mateusz Szlompek</i> Rys historyczny Parafii Potok	201
<i>Kinga Wiktoria Lubarska</i> Kościół pod wezwaniem Wszystkich Świętych w Szydłowie.....	207
<i>Marta Pawlina-Meducka</i> Szydłów w dwudziestoleciu międzywojennym.....	213
<i>Stanisław Kołodziejski</i> Odbudowa miasta i konserwacja zabytków	223
<i>Leszek Kajzer</i> Jeszcze kilka słów o zamku w Szydłowie.....	241
Część II - ŹRÓDŁA	253
Manuskrypt hebrajski z 1688 r.....	255
Licytacja zamku i murów miejskich	257
Regestr pomiarowy Szydłowa z 1823 r.	259
Opisy Szydłowa	267
Szydłów w Księdze Adresowej Polski.....	275
Wiec przedwyborczy.....	277
Plan Szydłowa w okresie międzywojennym.....	279
Ewidencja burmistrzów i wiceburmistrzów Szydłowa z lat II wojny światowej	281
Ewidencja pracowników gminnych Szydłowa z lat II wojny światowej	283
Ewidencja sołtysów i podsółtysów gminy Szydłów z lat II wojny światowej	287
Wójtowie i radni Gminy Szydłów 1990-2011	293

Ewidencja działalności gospodarczej w Gminie Szydłów (stan na 20 października 2011 r.)	297
Ewidencja działalności gospodarczej wg miejscowości (stan na 20 października 2011 r.).....	299
Część III - WSPOMNIENIA	303
<i>Wacław Kaczorowski</i> Szydłów i jego mieszkańcy w okresie międzywojennym.....	305
<i>Stanisław Kaczorowski</i> Życie i dom rodzinny do 1939 roku.....	311
<i>Maria K. Kaczorowska (na podstawie spisanych wspomnień Stanisława Kaczorowskiego)</i> Jan Kaczorowski (1887-1943)	323
<i>Antoni Feldo</i> Wspomnienia o ludziach i wydarzeniach w Szydłowie w latach 1939-1944	329
<i>Kazimierz Feldo</i> Moje wspomnienia.....	349
<i>Marian Sapala</i> Wspomnienia z II wojny światowej.....	353
<i>Małgorzata Sajkiewicz-Kręt</i> Prof. dr hab. Jan Sajkiewicz (1928-1995).....	361
Część IV - VARIA	363
<i>Wiktor Kamiński</i> Znane postacie	365
<i>Piotr Walczak</i> Śliwka szydłowska.....	371
<i>Piotr Walczak</i> Imprezy promocyjne	375

<i>Piotr Walczak</i> Historia Ulicznych Biegów Sylwestrowych	381
<i>Piotr Walczak</i> Publikacje o gminie.....	387
<i>Wiktor Kamiński</i> Sołectwa Gminy Szydłów	395
<i>Piotr Walczak</i> Zabytki Gminy Szydłów	409
Baza noclegowa	423
<i>Ewa Arendarska</i> Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska”.....	427
EMIZET Sp. z o.o.	435
Bank Spółdzielczy	437
<i>Jan Klameczyński</i> NSZZ RI „Solidarność”	439
<i>Jan Klameczyński</i> ZMW „Wici”	441
<i>Emilia Gałzka, Dorota Kowalczevska-Spetel, Mariusz Misterkiewicz, Grażyna Patrzalek, Krystyna Żmuda</i> Edukacja.....	443
<i>Maria Stachuczy</i> Gminne Centrum Kultury	459
<i>Iwona Baran</i> Muzeum Regionalne	463
<i>Iwona Baran</i> Gminna Biblioteka Publiczna	465
Ochotnicza Straż Pożarna	467
Koło Gospodyń Wiejskich	489

<i>Grzegorz Marek Kluszczyński</i> Kalendarium Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Szydłowskiej	503
<i>Marian Lesiak</i> Szydłowskie Towarzystwo Strzeleckie	515
<i>Robert Pytowski</i> Gminny Klub Sportowy	519
<i>Piotr Walczak</i> Partnerska współpraca	521
Welcome to Szydłów	523
Wir laden Sie nach Szydłów ein	529
Bienvenue à Szydłów	537
Приглашаем в Шидлув!	543

Zapraszamy do Szydłowa

Szydłów jest wyjątkową miejscowością. Od wieków stanowi centrum administracyjne i społeczno-gospodarcze dla okolicy, którą współcześnie ujęto w ramy Gminy Szydłów, znajdującej się w województwie świętokrzyskim, w powiecie staszowskim i położonej ok. 40 km na południowy-wschód od Kielc.

W przeszłości miasto odgrywało znaczącą rolę ze względu na swe położenie na szlaku nadwiślańskim, prowadzącym z Krakowa na wschód i zachód Europy. Pierwotna osada została zlokalizowana nie tylko na granicy zróżnicowanych środowisk naturalnych, ale także na styku różnych grup plemiennych, tworzących podwaliny państwa polskiego. Dała ona początek grodowi i osadzie targowej, prowadzącej szeroką wymianę handlową. Wkrótce powstał dwór książęcy, co z kolei przyspieszyło rozwój rzemiosła. Nic dziwnego zatem, że pierwsza pisana wzmianka o Szydłowie pochodzi z 1191 roku i dotyczy informacji, że mieszkańcy osady, należącej do książąt krakowskich, mają płacić dziesięcinę kolegiacie sandomierskiej. Kolejnym impulsem rozwojowym było nadanie praw miejskich, które mogło nastąpić już w XIII w., a poświadczone jest dowodnie w dokumencie królewskim Władysława Łokietka z 1329 roku.

Jako ośrodek dóbr królewskich Szydłów przeżywał rozkwit za czasów Kazimierza Wielkiego. Monarcha wystawił tu zamek, obwarowania miejskie, murowany kościół farny pod wezwaniem św. Władysława i szpital dla ubogich pod wezwaniem Św. Ducha. Ukształtował się wówczas także ostatecznie samorząd miejski. Intratną posadą stało się odtąd administrowanie królewszczyzną szydłowską, która należała do bogatych i była nieustannym obiektem zainteresowania przedstawicieli możnych rodów. Absolwenci miejscowej szkoły parafialnej należeli do studentów Akademii Krakowskiej. Być może za zezwoleniem królewskim już wtedy powstała w mieście dzielnica żydowska z synagogą, łaźnią i cmentarzem. W codziennym życiu społeczność izraelska aż do II wojny światowej zajmowała ważną pozycję.

Od późnego średniowiecza datuje się czas prosperity Szydłowa. W XIV wieku miasto stało się siedzibą powiatu sądowego. Zyskało rangę starostwa niegrodowego. Działy tu liczne młyny (siedem na początku XVI wieku), w tym foluszowe dla sukieników i słodowe dla piwowarów. W 1523 roku potwierdzone jest istnienie cechu zbiorowego, obejmującego między innymi kowali, ślusarzy, kotlarzy, mieczników, powoźników, rymarzy, siodlarzy, kapeluszników, stelmachów, kołodziejów i bednarzy. Pięć lat później działał wodociąg. Kwitł międzynarodowy handel bydłem.

W epoce wczesnonowożytnej dobra szydłowskie, obejmujące dwa miasta (Szydłów i Pierzchnica), 13 wsi i 6 folwarków, nadal pełniły rolę królewszczyzny, nadawanej magnatom lub zamożnej szlachcie za zasługi dla kraju i króla. Pojawiły

się jednak pierwsze symptomy załamania powodzenia – pożary, najazd nieopłacanego wojska, tzw. potop szwedzki, zdobycie zamku podczas wojny północnej, bunt mieszczan przeciwko staroście w 1777 roku.

W okresie zaborów Szydłów podzielił los całego kraju. Należał początkowo do zaboru austriackiego, następnie do rosyjskiego. W 1869 roku Rosjanie pozbawili go praw miejskich. Mieszkańcy czynnie uczestniczyli w walkach powstańczych i obydwu wojnach światowych, ale zapłacili też wysoką cenę, gdyż przebiegający przez miejscowość front II wojny światowej w latach 1944-1945 doprowadził do zniszczenia Szydłowa w 90 procentach.

Powojenne lata odbudowy i przemian społeczno-gospodarczych w Polsce spowodowały, że Szydłów powoli odzyskuje dawny blask. Świadectwem wspaniałych dziejów są bardzo dobrze zachowane elementy średniowiecznych zabudowań miejskich, zarówno wyróżniające miejscowość spośród wielu innych ośrodków o dawnej metryce, jak i stanowiące ważny czynnik rozwojowy. Współczesna Gmina Szydłów ma jednak przede wszystkim charakter wiejski. W całym kraju słynie więc nie tylko jako polskie Carcassonne, ale również dzięki sadom śliwkowym.

Statystycznie rzecz biorąc obszar gminy wynosi około 108 km kwadratowych. Tworzy ją 16 wsi sołeckich - Brzeziny, Gacki, Grabki Duże, Jabłonica, Korytnica, Kotuszów, Mokre, Osówka, Potok, Potok Rządowy, Rudki, Solec, Szydłów, Wola Żyzna, Wolica i Wymysłów – zamieszkiwanych łącznie przez ponad 5 tysięcy osób. Teren zasilają dwie rzeki: Czarna Staszowska i będąca jej dopływem Wschodnia. Komunikację ułatwiają ważne drogi wojewódzkie, krzyżujące się w gminie: trasa nr 756 ze Starachowic do Stopnicy oraz nr 765 z Jędrzejowa do Osieka.

Sucha metryczka nie jest jednak w stanie oddać prawdziwego ducha i znaczenia Gminy Szydłów. Z tego też powodu podjęto inicjatywę przygotowania monografii pt. „Szydłów przez stulecia”, która trafia oto do rąk Czytelników. Jej podstawą stały się dwie konferencje naukowe, zorganizowane w Szydłowie z udziałem najwybitniejszych polskich uczonych: profesorów Andrzeja Buko z Warszawy, Leszka Kajzera z Łodzi, Feliksa Kiryka z Krakowa, Adama Massalskiego i Marty Pawliny-Meduckiej z Kielc oraz Henryka Samsonowicza z Warszawy. Opracowane przez nich referaty stanowią fundament części zatytułowanej „Badania naukowe”, w której nie tylko przedstawiono węzłowe problemy dotyczące Szydłowa, ale wskazano także na ich znaczenie dla poznania dziejów regionu świętokrzyskiego i całego kraju. Ten intelektualnie niezwykle inspirujący materiał uzupełniają pozostałe opracowania, zaprezentowane na konferencjach lub przygotowane specjalnie na potrzeby niniejszego wydawnictwa.

Rezultaty badań naukowych tworzą zatem szeroki obraz Szydłowa. Nie oznacza to jednak, że wszystko zostało już wyjaśnione. Nadal, na przykład, poszukiwać

trzeba odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób warunki naturalne determinowały rozwój osady. Cezary Jastrzębski zasygnalizował tę problematykę w artykule poświęconym fizjografii gminy, która znajduje się na styku dwóch odrębnych makroregionów fizyczno-geograficznych: Wyżyny Kieleckiej i Niecki Nidziańskiej.

Andrzej Buko przedstawił szeroką panoramę zagadnień archeologicznych w badaniach wczesnośredniowiecznej Małopolski. Ukazał niezwykle zjawiska i przemiany kulturowe, dla których trudno szukać porównań w innych regionach Polski. Na tym tle przedstawił Szydłów jako atrakcyjny poligon badań zarówno dla historyków-mediewistów jak i archeologów.

Henryk Samsonowicz zajął się początkami samorządności. Wskazał na znaczenie w tym dziele zarówno procesów ogólnokrajowych, jak i miejscowej specyfiki. Skonstatował, że historia Szydłowa może być traktowana jako przykład obrazujący przemiany dziejowe Polski, polskich miast i polskiego społeczeństwa, gdyż obrazuje początki i rozwój polskiej historii, rolę miast w tworzeniu wspólnoty kulturowej i gospodarczej, czasy świetności, regresu i podźwignania się z upadku.

Szydłów w późnym średniowieczu scharakteryzował Feliks Kiryk, który jako kolejny uczony zwrócił uwagę na wyjątkowe zjawiska w dziejach miasta. Szczegółowo wykorzystał wszelkie dostępne źródła, dzięki czemu przedstawił szeroką problematykę funkcjonowania osady i jej mieszkańców. Zajął się także interpretacją pozyskanych informacji odnoszących się do dziejów miejscowości od początków jej istnienia.

Sylwetki kilkunastu starostów szydłowskich i znaczenie niegrodowego starostwa szydłowskiego w okresie od XVI do XVIII wieku zaprezentował Wojciech Majkowski. Zwrócił uwagę, że gospodarzami i administratorami miejscowych dóbr były często osoby znane w dziejach, wywodzące się z najbliższego otoczenia królewskiego oraz piastujące eksponowane urzędy i godności państwowe.

Marek Maciągowski przedstawił zagadnienia odnoszące się do społeczności żydowskiej. Dzieje tej wspólnoty w Szydłowie mogą sięgać czasów Kazimierza Wielkiego. Liczne przywileje władców przyczyniały się do jej zamożności, jednak z czasem znaczenie Żydów szydłowskich malało. II wojna światowa i terror niemiecki w tragiczny sposób zakończyły obecność tej społeczności w osadzie.

Losy Szydłowa w dobie rozbiorowej przedstawiono w kilku artykułach. Ogólną charakterystykę przygotował Cezary Jastrzębski. Adam Massalski na szerokim tle warunków funkcjonowania oświaty w Królestwie Polskim w latach 1815-1862 oraz 1863-1905 omówił szczegółowo miejscowe szkolnictwo elementarne. Dogłębnymi rozważaniami objął między innymi organizację szkół, dydaktykę, środowisko nauczycieli i uczniów, infrastrukturę oraz sprawy finansowe. W konkluzji stwierdził, że szkolnictwo elementarne w XIX wieku swym kształtem i poziomem nie odbiegało od innych tego typu placówek na terenie guberni kieleckiej. Z kolei Władysław Strojny zanalizo-

wał plan regulacyjny Szydłowa z 1823 roku, a Kamila Pytowska – życie i działalność księdza Michała Hieronima Juszyńskiego.

Cztery artykuły dotyczą życia religijnego mieszkańców. Ksiądz proboszcz Ryszard Piwowarczyk i Kamila Pytowska dokonali charakterystyki parafii Szydłów w latach 1945-2011, ksiądz kanonik Jerzy Sobczyk opisał parafię Kotuszów, Mateusz Szlomek – parafię Potok, a Kinga Wiktoria Lubarska przedstawiła wyjątkowe znaczenie kościoła pod wezwaniem Wszystkich Świętych w Szydłowie i omówiła znajdujące się w nim cenne polichromie.

Okresem 20-lecia międzywojennego zajęła się Marta Pawlina-Meducka, która zwróciła uwagę, że w tym czasie Szydłów oddał okolicznym miasteczkom funkcję lokalnego ośrodka życia gospodarczego. Zachodzące wówczas zjawiska podsumowała stwierdzeniem, że świetlane tradycje miejskie nie pozwalały mieszkańcom zaakceptować faktycznego stanu bycia chłopami. Pociągnęło to za sobą niechęć do tworzenia instytucji kultury chłopskiej, natomiast brak środków nie dawał szans na udział w kulturze miasta.

Końcowe rozważania naukowe poświęcone są trudnym i skomplikowanym zagadnieniom ochrony zabytków Szydłowa, które – z jednej strony – stanowią o tożsamości osady i mogą być decydującym czynnikiem jej rozwoju, ale też – z drugiej strony – budzą wiele emocji i uniemożliwiają samodzielne dźwiganie odpowiedzialności za ich stan przez władze gminy. Stanisław Kołodziejcki kompleksowo omówił problematykę odbudowy i konserwacji zabytków Szydłowa. Z kolei Leszek Kajzer zaprezentował wnioski wynikające z badań zamku. Analizując liczne przykłady europejskie odniósł się do problematyki obrazu formalnego i możliwości interpretacyjnych umocnienia bramy zamkowej. Omówił hipotezę o trójczłonowości zamku z ogrodem otaczającym pałac królewski od południa. Przedstawił także refleksje dotyczące spraw konserwatorskich, a w szczególności możliwości adaptacji i dostosowania zamku do potrzeb ruchu turystycznego.

Ważną częścią niniejszej monografii są materiały źródłowe. Otwiera je manuskrypt hebrajski „Modlitwy na cały rok według obrządku polskiego”, datowany na 1688 rok. Z początku XIX wieku pochodzą dwa dokumenty: w sprawie licytacji murów (1822 rok) oraz rejestr pomiarowy miasta (1823 rok). Zamieszczono pięć opisów Szydłowa z lat 1827-1927. Ciekawe informacje zawiera księga adresowa Szydłowa z 1928 roku i opis wiece przedwyborczego w 1930 roku. Udało się także uzyskać plan Szydłowa w okresie międzywojennym, z naniesionymi nazwiskami i zawodami mieszkańców. Lat II wojny światowej dotyczą przygotowane przez Niemców ewidencje przedstawicieli władz – burmistrzów, pracowników magistratu i sołtysów poszczególnych gromad. O współczesności zaś świadczą: składy radnych Gminy Szydłów od 1990 roku oraz ewidencja podmiotów gospodarczych.

Do nieobecnych już, ale ważnych postaci i do przeszłych wydarzeń odnoszą się materiały monografii zgrupowane w dziale „Wspomnienia”. Znajduje się tu pięć tekstów pamiętnikarskich: autorstwa Waclawa Kaczorowskiego i Stanisława Kaczorowskiego o Szydłowie przedwojennym, autorstwa Antoniego Feldo o ludziach i wydarzeniach w Szydłowie w latach 1939-1944 oraz wspomnienia Kazimierza Feldo i Mariana Sapały z lat II wojny światowej. Przypomniano także postacie Jana Kaczorowskiego (1887-1943) oraz profesora Jana Sajkiewicza (1928-1995).

Ostatnią część monografii zatytułowano „Varia”. Zebrano tu informacje odnoszące się do dnia dzisiejszego gminy i jej mieszkańców. Zamieszczono biogramy zasłużonych i znanych postaci związanych z Szydłowem: Antoniego Adamskiego, Mariana Czapli, Lesława Danickiego, Józefa Firmantego, Stanisława Harazińskiego, Bożeny Kizińskiej, Leiba Lensky’ego, Mariana Lesiaka, Macieja z Szydłowa, Adama Massalskiego, Michała z Szydłowa, Jana Molskiego, Stanisława Rupniewskiego, Jana Sajkiewicza, Stefana Sajkiewicza i Kazimierza Gustawa Zemły.

Z historycznego i współczesnego punktu widzenia szczegółowo zaprezentowano wszystkie miejscowości gminy. Scharakteryzowano oświatę i kulturę. Opisano zabytki, wśród których pierwszorzędne znaczenie ma zachowany zespół urbanistyczny Szydłowa. Od dawna przedmiotem szczególnego zainteresowania i troski wszystkich zainteresowanych polskim dziedzictwem kulturowym są wzniesione w czasach średniowiecza: kościół pod wezwaniem Wszystkich Świętych z cennymi polichromiami, być może zbudowany na miejscu osady przedlokacyjnej; pozostałości zamku z salą rycerską, skarbczykiem i rozbudowaną w późniejszym okresie bramą; dwunawowy kościół pod wezwaniem świętego Władysława z tak zwanej serii pokutnej Kazimierza Wielkiego; opasający miasto mur obronny, którego zachowane fragmenty mają prawie 700 metrów długości; Brama Krakowska; pozostałości Bramy Opatowskiej; ruiny kościoła pod wezwaniem Świętego Ducha. Późnogotycka synagoga zaliczana jest do najstarszych w Polsce. Do wartościowych zabytków na terenie gminy należą kościoły: pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła Starszego w Katuszowie i pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Potoku oraz orientalny pałac w Grabkach Dużych z początku XVIII wieku, zwany popularnie haremem.

W tej części monografii przedstawiono również działalność promocyjną z wykorzystaniem oryginalnych inicjatyw, które niejednokrotnie mają odległą tradycję i które na trwałe wpisały się w kalendarz nie tylko przedsięwzięć gminnych, lecz nawet tych o zasięgu międzynarodowym. Należą do nich na przykład, zapoczątkowane w 1977 roku, najstarsze w Polsce Międzynarodowe Uliczne Biegi Sylwestrowe. Gmina słynie również szeroko z bogatej w różnorodne wydarzenia imprezy pod hasłem „Święto Śliwki – Dni Szydłowa” oraz „Turnieju Rycerskiego o Miecz Kazimierza Wielkiego”. Publiczność przyciągają organizowane od kilku lat „Spotkania z Kulturą Żydowską” i zainicjowane

w 2010 roku „Filmowe Noce na Zamku”. Podano także informacje o publikacjach, które ukazały się z inspiracji gminy. Opisano też markowy produkt Szydłowa – tutejszą śliwkę.

Udokumentowano ponadto działalność najważniejszych instytucji życia społeczno-gospodarczego: między innymi przedsiębiorstw, Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, banku, biblioteki, ochotniczych straży pożarnych, Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Szydłowskiej, Szydłowskiego Towarzystwa Strzeleckiego.

* * *

Monografia nie powstałaby bez wspólnego wysiłku wielu osób. Należą do nich przede wszystkim mieszkańcy Szydłowa i ich rozrzucony po świecie krewni. Dla ich rodowego gniazda znaleźli czas wybitni uczeni o doniosłym dorobku i wielkiej sławie, niekwestionowane autorytety w swych dziedzinach. W opracowania poszczególnych zagadnień mocno zaangażowali się pracownicy Urzędu Gminy oraz jednostek od niej zależnych. Jednym słowem – tworzyli ją wszyscy, którym leży na sercu troska o stan i przyszłość Szydłowa.

W imieniu całego zespołu ten wspólny wysiłek polecamy uwadze Czytelników. Mamy nadzieję, że w publikacji odnajdziecie Państwo wątki, które budzą ciekawość i inspirują do własnych dociekań. Przede wszystkim jednak zapraszamy do odwiedzenia Szydłowa i z monografią w ręku do zapoznania się z urodą tej wyjątkowej okolicy.

Wójt Gminy Szydłów
Jan Klamczyński

Redaktor monografii
Cezary Jastrzębski